

Od vyhnání z ráje k Obřadu posvěcení člověka

MILAN HORÁK

Jakmile člověk procitl z rajske nevědomosti, pocítil touhu po chrámu. Byla to touha zprvu jen mlhavá a temná, zrozená z prožitě ztráty, z pocitu, že něco podstatného chybí. Neměl ještě představy a pojmy, jimiž by dokázal uchopit tento pocit, určit ono podstatné a uskutečnit je ve svém světě. Veden svou touhou, získával si je klopotně a po malých krůčcích, bojoval o ně dlouhé věky s vnitřní i vnější přirozeností. Dějiny člověka jsou dějinami hledání chrámu.

Užeme jen spekulovat o tom, jak se cítil člověk, než se vydělil z celku Mehomíra. Naše dnešní schopnost vcítění sahá jen k okamžiku tohoto vydělení; co bylo dříve, musíme přenechat náznakům a představám. Avšak ve chvíli, kdy se člověk ocitá přírodě tvář v tvář, začínáme rozumět jeho nejhlubšímu trápení až příliš dobře, protože je i naše vlastní. Něco je v nepořádku, věci jsou jinak, než by měly správně být, svět je porušen — jakkoli stále můžeme vidět otisky Boží dokonalosti ve všem stvoření, prožíváme i zcela zásadní nesoulad mezi ideálem a realitou, mezi nadějí a uskutečněním, mezi sebou a okolím.

Takřka všudypřítomný nesoulad si ovšem často přímo neuvědomujeme. Máme nepříjemný pocit, necítíme se dobře, trápí nás smutek či zoufalství, ale nejsme schopni říci, co s čím přesně neladí. Čas od času se však dostáváme do stavů, kdy je nám lépe, ba kdy můžeme na své nesnáze na chvíli úplně zapomenout. Už naši nejdávnější předkové si byli vědomi toho, že takové stavy nepřicházejí náhodně, nýbrž že je možno je navozovat — setkáním s určitým přírodním jevem, návštěvou určitého místa, vykonáním určité poslušnosti úkonů, zpíváním určitých písní, rozhovorem s určitými lidmi, požitím určité látky.

Označení pro to, co dokázalo člověka takto osvobozovat od všední porušenosti, chorobnosti, nečistoty a temnoty, odvozovali lidé od pojmenování dílčích kvalit, s nimiž se setkávali i v jiných oblastech svého života — Germáni podle celosti („whole“ — „holý“), Latinové podle zdraví („sanus“ — „sanctus“), Finové podle čistoty („puhdas“ — „pyhá“), Slované podle světla („svit“ — „svaty“). Osoba, strom, zvíře, počasí, místo, píseň, příběh, shromáždění, postoj, tanec, pokrm — to všechno mohlo být svaté, posvátné. Jen v případě míst však mělo posvátno pečeť skutečné spolehlivosti. Posvátný strom či člověk mohl zahynout, posvátné zvíře se nemuselo nechat potkat, posvátné obřady mohly být při výkonu zmařeny, místo však trvalo a jeho posvátno vycházelo z něho samotného, nepotřebujíc dalších úkonů a jevů.

Posvátno spjaté s místem můžeme prožívat různě. Základní dva prožitky se dají přirovnat k prameni a k ostrovu. Pramen je místo, k němuž putujeme, abychom načerpali vodu, kterou potřebujeme k životu; ostrov je pevným útočištěm uprostřed rozbouřeného moře. U pramene nám záleží na tom, co z něho vychází, proto jej udržujeme čistý a nevstupujeme do něho; v případě ostrova je naopak podstatné, že na něm můžeme pobývat, že si na něm můžeme v bezpečí odpočinout před další plavbou. Mezi posvátnými místy tak najdeme jednak místa, která lidé brali jako pramen duchovní síly, k nimž se putovalo a kolem kterých se odehrávaly obřady, ale která samotná byla zpravidla nepřístupná, a jednak místa, která lidé brali jako ostrovy svatosti uprostřed porušeného světa, na kterých pobývali, shromažďovali se, hledali ochranu.

Posvátná místa zprvu sloužila svému poslání bez úprav, ponechána ve své původní přírodní podobě, postupem času se však na nich objevily prvotní stavby, mající zdůraznit jejich zvláštní povahu. Nejstarší podobu těchto staveb nacházíme v menhiru a dolmenu,¹ tedy ve vztyčeném monolitu, označujícím pramen posvátna, a v několika vztyčených kamenech zakrytých vodorovnou kamennou deskou, obklopujících ostrůvek posvátna.

¹ Terminologické užití slov „menhir“ a „dolmen“ je velmi nejednotné jak mezi různými jazyky, tak mezi různými archeologickými školami. Zde používáme obou slov v původním bretonském významu „maen hir“, „vysoký kámen“, a „taol-maen“, „kamenný stůl“.

Zacházení s posvátným místem tak bylo v obecné rovině dáno jeho pramenným nebo útočištným charakterem. Jeho konkrétní využití však mohlo být v obou případech velmi různorodé. Na posvátném místě obojího typu se mohla konat shromáždění a slavnosti; mohly se na nich odehrávat zasvěcovací obřady; mohly tu být přinášeny oběti; mohl zde zasedat soud, ale také probíhat výkon spravedlnosti od předávání smířčích darů po hromadné popravy; mohlo se zde léčit, a mohli zde být pohřbíváni mrtví — a každý z těchto úkonů mohly různé kultury i jednotlivé kmeny chápat jednou jako spojený s čerpáním síly, jindy jako vyžadující ochranu. Asi nejzřetelnějším příkladem jsou pohřebiště, jejichž charakter vypovídá o tom, zda bylo mrtvé tělo chápáno jako zdroj duchovní síly, nebo spíše jako něco, co samo potřebuje ochranu — tak nalzáme na jedné straně vztyčené náhrobní kameny, věžovité hrobky a poutní relikviáře, na druhé straně skříňové hroby, opevněné nekropole a pohřební chrámy.

Prožitek pramene posvátné síly a prožitek svátého útočiště jsou odlišné natolik, že se vzájemně nevylučují. Jako se může pramen nacházet na ostrově nebo ostrůvek vyskytnout uprostřed pramenného jezírka, mohou i oba základní prožitky posvátného místa vystupovat spolu, mohou se vzájemně doplňovat a různým způsobem pronikat. Dobře je to vidět už na zmíněném příkladu pohřebního místa. Komora chránící mrtvé tělo může být obestavěna znamením pramenné síly — to je případ třeba egyptských pyramid — ale právě tak může kolem pramenné hrobky vyrůst posvátný ostrov — to zase nacházíme třeba u buddhistických chrámových komplexů, kdy je svátý okrsek postaven kolem jedné nebo více stúp, obsahujících relikvie Buddha nebo dalších světců.

Ze dvou možností propojení posvátného zdroje a posvátného útočiště během doby jasně převážila druhá — pramen obklopený ostrovem lépe odpovídal postupnému růstu úlohy shromážděného lidu při posvátných úkonech. Tak dostaly i egyptské pyramidy, prameny již obsahující ostrov, širší kontext v podobě nekropolí a chrámových komplexů, tvořících rozsáhlejší ostrov kolem pramene. Nejzřetelněji je však tento vývoj viditelný na podobách řeckého chrámu — kruhový monopteros a z něho později vzniknuvší tholos se během staletí téměř vytratily, a základem typického řeckého chrámu se stal naos, obdélníková síň, v níž byla jako zdroj duchovní síly umístěna socha božstva. Podobné chrámy nalzáme s obměnami ve všech starověkých kulturách, a mů

žeme předpokládat, že prošly obdobným vývojem, byť jej nemáme doložen tak dobře jako v kultuře řecké.

Spojení dvou odlišných prožitků posvátného místa do jedné stavby s sebou ovšem přineslo novou otázku — bylo nutno najít způsob přístupu do chrámu, který by vyhovoval oběma zážitkům. Jednalo se hlavně o otázku orientace chrámu — kterým směrem má být obrácen vchod, aby příchozí mohl správně prožít jak vstup do posvátného prostoru, tak přiblížení k posvátnému bodu. Pro volbu směru mohl být podstatný charakter božstva, jemuž byl chrám zasvěcen, tvar terénu či prostorový vztah k dalším stavbám; jako všeobecně platná se však ukazuje tendence směřovat bránu chrámu k východu. Jednotlivý egyptský nebo řecký chrám může být z praktických nebo mytologických důvodů zaměřen takřka kamkoli; většina se však otevírá vůči vycházejícímu slunci. Právě ze strany nejpůvodnějšího, světem nejméně znečištěného nebeského světla mohl člověk nejspíše jak vstoupit do posvátného útočiště, tak se přiblížit k posvátnému zdroji.

Kdybychom hledali chrám typický pro lidstvo jako takové, chrám vybudovaný nejvíce podle pravzorů posvátna a nejméně závislý na nahodilých místních a dobových jednotlivostech, došli bychom nakonec k Šalomounově chrámu v Jeruzalémě. Byly bezpochyby chrámy větší, honosnější, krásnější, žádný však nebyl „chrámovitější“. Několikvrstevné posvátné útočiště, členěné ve vnější okrasek a vnitřní chrám, neviditelný duchovní pramen v podobě nejsvětější svatyně a viditelné zdroje neviditelné síly v podobě obětních oltářů, vstupní brána samozřejmě od východu, vedoucí cestou mezi místy obětí až ke zdroji zdrojů ve svatyni na západě. V ní se ovšem nenachází podobizna konkrétního dílčího božstva, nýbrž předměty upomínající na působení boha abstraktního a univerzálního. On je pramenem vši síly, zdrojem všeho posvátna. Na cestě k němu, ale zároveň již ve chráněném prostoru, mu člověk obětuje světlo, kadidlo, chléb a víno. Ještě dále od svatyně, ještě ve chrámovém okrsku, ale už vně chrámové budovy a tím viditelně pro svět se konají krvavé oběti zápalné, při nichž se člověk vzdává něčeho ze života, který mu byl svěcen. Každé obětiště je svého druhu pramenem posvátna, takto označeným a takto viděným, ze kterého člověk čerpá sílu pro svůj život.

Čím hlouběji si uvědomíme velkolepou kompozici jeruzalémského chrámu a jeho posvátnou praobraznost, tím více nás ohromí změna, kterou do uspořá

daní chrámu přináší křesťanství. Ve druhé polovině prvního století, v době formování křesťanského liturgického rámce, jeruzalémský chrám definitivně zaniká. Křesťané se hlásí k jeho odkazu — svá shromaždiště a později chrámy však zakládají na principu zcela opačném. I křesťanský svatostánek má obětní oltář na východě — přistupuje se však k němu od západu, kde ovšem místo nejsvětější svatyně prodlívá člověk sám. Každý věřící v sobě nese tuto vnitřní svatyni, v níž a z níž působí neviditelný a všepronikající Bůh. Účastní se oběti světla, kadidla, chleba a vína, ale sleduje ji ze strany Boha, který ji přijímá. A ještě dále, za oltářem, za zdmi kostela, se nachází obětiště, kde člověk předává Bohu síly života, které mu byly svěřeny. Celý svět, do něhož se křesťan vydává, je posvátným okrskem, kde se tato oběť koná, a obětinami jsou síly lidské duše, které křesťan dává k dispozici Boží vůli.

To je praobraz, jehož jsme při křesťanské bohoslužbě součástí. Křesťanství bude muset ještě udělat velký kus práce, aby dostalo idejím, které jsou zjeveny v samotném uspořádání jeho svatostánků. Ovšem cesta je započata, a u mnoha křesťanských oltářů se pracuje na tom, abychom po ní šli stále kupředu.